

Μνήμων

Τόμ. 4 (1974)

Τ Ο Μ Ο Σ Τ Ε Τ Α Ρ Τ Ο Σ

ΜΝΗΜΩΝ

ΧΡΗΣΤΟΣ Κ. ΛΟΥΚΟΣ: 'Ο Κυβερνήτης 'Ιω. Καποδίστριας και οί Μαυρομαχαλαίτοι • ΕΛΕΝΗ ΓΑΡΔΙΚΑ - ΚΑΤΣΙΑΔΑΚΗ: Μιά προσπάθεια γιά τήν ἄρση του Βουλγαρικοῦ σχίσματος (Νοέμβριος 1912) • ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ: Μαμελοῦκοι 'Ελληνικῆς καταγωγῆς (οί ἀδελφοί Γαῖτα) • ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΓΑΡΔΙΚΑ: Παράγοντες τῆς ἐμπορικῆς ναυτιλίας γύρω στό 1875 • ΘΑΝΟΣ ΒΕΡΕΜΗΣ: Τό ἐπιμαχο θέμα τῆς ἐπετηρίδος τοῦ στρατοῦ τοῦ 1927 • ΒΓΕΝΑ Α. ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΥ: 'Η δίκη τοῦ Θεοκλήτου Φαρμακίδη (1829 - 1830) • Βιβλιογραφία 'Ιστορίας τοῦ Νέου 'Ελληνισμοῦ (1973).

Α Θ Η Ν Α 1 9 7 4

ΜΙΑ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΡΣΗ ΤΟΥ ΒΟΥΛΓΑΡΙΚΟΥ ΣΧΙΣΜΑΤΟΣ (ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 1912)

ΕΛΕΝΗ ΓΑΡΔΙΚΑ-ΚΑΤΣΙΑΔΑΚΗ

doi: [10.12681/mnimon.180](https://doi.org/10.12681/mnimon.180)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΓΑΡΔΙΚΑ-ΚΑΤΣΙΑΔΑΚΗ Ε. (1974). ΜΙΑ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΡΣΗ ΤΟΥ ΒΟΥΛΓΑΡΙΚΟΥ ΣΧΙΣΜΑΤΟΣ (ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 1912). *Μνήμων*, 4, 111–120. <https://doi.org/10.12681/mnimon.180>

ΜΙΑ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΡΣΗ ΤΟΥ ΒΟΥΛΓΑΡΙΚΟΥ ΣΧΙΣΜΑΤΟΣ

(ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 1912)

Ένα πολὺ σημαντικό κεφάλαιο στις ἑλληνοβουλγαρικές σχέσεις ἀποτέλεσε τὸν 19ο αἰώνα καὶ στις ἀρχές τοῦ 20οῦ ἡ σχέση τοῦ Πατριαρχείου μὲ τὴ Βουλγαρική Ἐκκλησία. Μὲ τὴν ἀφύπνιση τοῦ βουλγαρικοῦ ἐθνικισμοῦ γύρω στὰ 1860 οἱ Βούλγαροι ζήτησαν νὰ ἀποκτήσουν δική τους ἐθνική ἐκκλησία, αὐτόνομη κάτω ἀπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ Πατριαρχείου. Ὄταν οἱ διαπραγματεύσεις γιὰ τὴ διευθέτηση τοῦ προβλήματος κατέληξαν σὲ ρήξη μεταξύ Πατριαρχείου καὶ Βουλγαρικής Ἐκκλησίας, ἡ Πύλη, στις 11 Μαρτίου 1871, ἐξέδωσε φερμάνι μὲ τὸ ὁποῖο ἰδρύθηκε ἡ αὐτόνομη Βουλγαρική Ἐξαρχία. Σύμφωνα μὲ αὐτὸ ἡ Ἐξαρχία περιλάμβανε 17 μητροπόλεις· ὁποιαδήποτε ὅμως μητρόπολη μποροῦσε νὰ ἀποσπασθῆ ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο καὶ νὰ ὑπαχθῆ στὴν Ἐξαρχία ἂν τὸ ζητοῦσε μὲ ψῆφο τὸ ἓνα τρίτο τῶν κατοίκων της. Τὸ φερμάνι αὐτὸ ἦταν μεγάλο βῆμα στὴν ἀνάπτυξη τοῦ βουλγαρικοῦ ἐθνικισμοῦ καὶ πλῆγμα γιὰ τὸν ἑλληνισμό. Ἀφοῦ ἀπέτυχαν ὅλες οἱ προσπάθειες γιὰ συμφιλίωση, τὸ 1872 ὁ Πατριάρχης Ἀνθίμος ΣΤ' ἀνακήρυξε τὴν Ἐξαρχία σχισματική καὶ ἀφόρισε τὸν Ἐξαρχο¹.

1. Βραχυγραφίες : ΑΥΕ : Ἀρχεῖον τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν· ΑΑΚ : φάκελος ἄνευ ἀριθμοῦ κατατάξεως.

Γιὰ τὸ βουλγαρικὸ σχίσμα ἔχουν γραφῆ πολυάριθμα ἔργα, ἑλληνικά, βουλγαρικά καὶ σὲ ἄλλες εὐρωπαϊκὲς γλώσσες. Ἀναφέρονται σχεδὸν ἀποκλειστικὰ στὴν περίοδο τῆς δημιουργίας τῆς Ἐξαρχίας καὶ στὴν ἀνακήρυξη τοῦ σχίσματος. Τὰ βασικώτερα εἶναι : D. D r o s s o s *Le Schisme ecclesiastique bulgare*, Athènes 1919. A. I s c h i r k o f f *La Macedoine et la constitution de l'exarchat bulgare*, Lausanne 1918· E. I. Κ α ρ π ᾶ θ ι ο ς, «Βουλγαρική Ἐκκλησία», *Θρησκευτικὴ καὶ Χριστιανικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια*, τ. Β' σ. 628 - 686· Χ ρ. Π α π α δ ὀ π ο υ λ ο ς, «Βουλγαρική Ἐκκλησία», *Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαίδεια*, τ. Ζ' σ. 672 - 682· L. S. S t a v r i a n o s, «L'institution de l'exarchat bulgare : Son influence sur les relations balkaniques», *Les Balkans*, XI (1939) 56 - 69, S. Z a n k o v, *Die Verfassung der bulgarischen orthodoxen Kirche*, Zürich 1918· Βουλ-

Ὁ ἀνταγωνισμὸς μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Βουλγάρων στὴν Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία ἐντάθηκε ἰδιαίτερα μετὰ τὴ Βερολίνειο συνθήκη. Μετὰ τὸ 1878, ὅπως εἶναι γνωστὸ, τὸ ἑλληνικὸ καὶ τὸ βουλγαρικὸ στοιχεῖο ἀποδύθηκαν σὲ ἀγώνα ἐπικρατήσεως στὴ Μακεδονία καὶ στὴ Θράκη. Οἱ ἔθνικοι αὐτοὶ ἀγῶνες εἶχαν σὰν πνευματικὸ φορέα τὴν ἐκπαίδευση καὶ τὴν ἐκκλησία². Μὲ τὴν ἀνοχὴ καὶ τὴν ἐνθάρρυνση τῆς Πύλης ἢ Βουλγαρικῆ Ἐξαρχία κατόρθωσε νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν ἐπιρροή της στοὺς σλαβόφωνους πληθυσμοὺς τῆς Μακεδονίας. Τὸ μοναδικὸ ὄπλο ποὺ διέθετε τὸ Πατριαρχεῖο γιὰ τὴν καταπολέμηση τῆς ἐξαρχικῆς προπαγάνδας - ἰδίως σὲ σλαβόφωνες ὀρθόδοξες περιοχὲς χωρὶς ἀναπτυγμένη ἐθνικὴ συνείδηση - ἦταν ἡ ἀνακήρυξη τοῦ σχίσματος.

Ὡς τὸ 1908 οἱ ἔθνικοι ἀγῶνες εἶχαν κυρίως τὴ μορφή ἐνόπλων συγκρούσεων ἀνάμεσα σὲ ομάδες ἀνταρτῶν. Ἀπὸ τὴν κατάρρευση ὅμως τοῦ Χαμηδικοῦ καθεστώτος στὰ 1908 πῆραν ἄλλη μορφή μὲ ἔμφαση στὴν προπαγάνδα. Ὁ ἔνοπλος ἀγῶνας μεταβλήθηκε σὲ ἀγώνα, ἐξ ἴσου ἀδυσώπητο γιὰ πολιτιστικὴ ὑπεροχή³.

Παρ' ὅλα αὐτὰ ὅμως τὸν χειμῶνα τοῦ 1910 - 1911 στὰ πλαίσια τῆς ἑλληνοβουλγαρικῆς προσεγγίσεως καὶ τῆς συνεργασίας ποὺ ἐγκαινιάσθηκε ἀνάμεσα στὶς δύο ἐθνότητες τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας ἡ ὀξύτητα αὐτὴ χαλάρωσε, χωρὶς ἐν τούτοις νὰ ἐξαφανισθῇ ἐντελῶς. Εἶναι στὴν προκειμένη περίπτωσι χαρακτηριστικὲς τῆς ἀνησυχίας τοῦ ἑλληνισμοῦ οἱ ὁδηγίες τῆς Ἀθήνας πρὸς τὰ ἑλληνικὰ προξενεῖα τὸν χειμῶνα αὐτό, ὅταν σημειώθηκε ὕφεση στὸν ἑλληνοβουλγαρικὸ ἀνταγωνισμὸ στὴ Μακεδονία καὶ στὴ Θράκη. Ἐπειδὴ εἶχε χαλαρώσει καὶ ἡ ἀντίθεση μετὰξὺ Πατριαρχείου καὶ Ἐξαρχίας, ὑπῆρχε κίνδυνος νὰ παρασυρθοῦν οἱ βουλγαρόφωνοι ὀρθόδοξοι ἀπὸ τὴν βουλγαρικὴ προπαγάνδα καὶ νὰ ὑπα-

γαρικά : M. A r n a u d o v, Kama istorjata balgarskata schizma, Sofija 1925, τ ο ὕ α ὗ τ ο ὕ, Ehzarh Iosif i balgaskata kulturna borba sled sazdaneneto na Exzarhijata (Ὁ Ἐξάρχος Ἰωσήφ καὶ ὁ βουλγαρικὸς πολιτιστικὸς ἀγῶνας γιὰ τὴν ἰδρυση τῆς Ἐξαρχίας) Sofija 1940. Τὰ ἔργα τῶν Γ. Κ ο ν ι δ ἄ ρ η, Ἡ ἄρσις τοῦ βουλγαρικοῦ σχίσματος, Ἀθῆναι 1958 καὶ Β. Μ ο υ σ τ ἄ κ η, «Βουλγαρικὴ ἐκκλησία», *Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία*, Ἀθῆναι 1963. τ. Γ'. σ. 994 - 1016, μετὰ ἀπὸ μιὰ εἰσαγωγή γιὰ τὸ ζήτημα στὸν 19ο αἰῶνα καὶ γιὰ τίς ἀρχὲς τοῦ βουλγαρικοῦ ἐθνικισμοῦ περνοῦν στὴν ἀπόπειρα γιὰ ἄρση τοῦ σχίσματος ποὺ ἐγίνε στὰ 1930 - 35 καὶ στὴν τελικὴ τὸν ἄρση στὰ 1945 χωρὶς νὰ ἀναφέρονται στὴν προσέγγιση τῆς περιόδου 1911 - 1913.

2. Γιὰ τοὺς πολιτιστικοὺς φορεῖς στὴ Μακεδονία βλ. Σ τ έ φ. Π α π α δ ὀ π ο υ λ ο ς, Ἐκπαιδευτικὴ καὶ κοινωνικὴ δραστηριότητα τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς Μακεδονίας κατὰ τὸν τελευταῖο αἰῶνα τῆς Τουρκοκρατίας, Θεσσαλονίκη 1970.

3. Φ. Β ι ρ β ῖ λ η ς, «Ἡ νέα ὄψις τοῦ μακεδονικοῦ ζητήματος καὶ ἡ ἀναγκαία πολιτικὴ», *Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον*, 2 (1909) 54 - 58.

χθοῦν στήν Ἐξαρχία. Ἡ Ἑλληνική Κυβέρνηση λοιπόν συνιστοῦσε στοὺς προξένους νὰ διαφωτίσουν τοὺς χωρικοὺς νὰ μὴ παραπλανῶνται ἀπὸ τὴ βουλγαρική προπαγάνδα γιατί δὲν εἶχε ἀρθῆ τὸ σχίσμα, οὔτε καὶ ἦταν δυνατὸ νὰ ἀρθῆ⁴. Ἡ θέση τῆς Ἑλλάδας στὸ ζήτημα αὐτό, μὲ τὴν ὁποία ἦταν σύμφωνη καὶ ἡ Ἱερά Σύνοδος τοῦ Πατριαρχείου, ἦταν ἡ ἀκόλουθη : *«Επιβάλλεται τῷ Πατριαρχείῳ οὐχὶ νὰ ἀρῆ τὸ σχίσμα — πρᾶξιν δυναμένην νὰ ἡγήσῃ κακῶς παρὰ τοῖς ὀρθοδόξοις ξενογλώσσοις πληθυσμοῖς καὶ νὰ ἔχη ὡς ἀποτέλεσμα τὴν προσχώρησιν τούτων εἰς τὴν Ἐξαρχίαν — ἀλλὰ νὰ διατηρῆ ἀγαθὰς σχέσεις πρὸς τὴν Ἐξαρχίαν καὶ νὰ συνεννοηταί μετ' αὐτῆς ἐπὶ τῶν κοινῇ ἐνδιαφερόντων τοὺς χριστιανικοὺς ἐν γένει πληθυσμοὺς ζητημάτων ἐν Τουρκίᾳ ὡς καὶ ἐπὶ τῶν γεννωμένων τυχόν ἐν Θράκῃ καὶ Μακεδονίᾳ ζητημάτων μεταξὺ ἐλληνικοῦ καὶ βουλγαρικοῦ πληθυσμοῦ»*. Ἐπειδὴ δὲ ἓνας ἀπὸ τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους οἱ Βούλγαροι ἐπιθυμοῦσαν τὴ συνεννόησιν πιθανὸ νὰ ἦταν καὶ ἡ ἄρση τοῦ σχίσματος *«ἐνδείκνυται νὰ ὤμεν ἐπιφυλακτικοὶ καὶ πολιτικοὶ ἀπέναντι τῶν Βουλγάρων λέγοντες μὲν αὐτοῖς ὅτι καὶ ἡμεῖς ἐπιθυμοῦμεν τὴν ἄρσιν τοῦ σχίσματος μὴ ἀφίοντες δὲ τὸ Πατριαρχεῖον ἵνα προβῆ εἰς τοιαύτην τινὰ πρᾶξιν, καὶ ὑποδεικνύοντες μὲν τοῖς ἡμετέροις σλανοφώνοις πληθυσμοῖς νὰ φέρονται καλῶς πρὸς τοὺς Βουλγάρους ἀλλὰ μόνον μέχρι τοῦ σημείου τοῦ νὰ μὴ ὑπέικωσι εἰς δολίας αὐτῶν εἰσηγήσεις καὶ ἐγκαταλίπωσι τὴν πάτριον αὐτῶν θρησκείαν»*⁵.

Ἀντίθετα ἡ Ἐξαρχία ἔκανε πολλὰς ἀπόπειρες γιὰ ἄρση τοῦ σχίσματος. Ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 1911, μὲ ἀφορμὴ τὴ σύμπραξη τῶν Ἑλλήνων καὶ Βουλγάρων βουλευτῶν καὶ θρησκευτικῶν ἀρχηγῶν στήν Κωνσταντινούπολη⁶, ἀντιπρόσωποι τοῦ Πατριαρχείου καὶ τῆς Ἐξαρχίας ἀνέλαβαν

4. Ἐγκύκλιος τοῦ Ὑπουργοῦ πρὸς τὰ Προξενεῖα, Ἀθήναι 1/14 Φεβρουαρίου 1911 : ΑΥΕ 1911 Β/53/2766.

5. Ὑπόμνημα Ἰ. Δραγούμη, Ἑλληνοβουλγαρική Συνεννόησις, Ἀθήναι 15/28 Φεβρουαρίου 1911 : ΑΥΕ 1911 Α/6/ἀ. ἀρ. Ἡ προσωπικὴ γνώμη τοῦ Πατριάρχου Ἰωακείμ Γ' στὸ ζήτημα αὐτὸ δὲν εἶναι ὑπόλυτα ἐξακριβωμένη καὶ πρέπει νὰ ἐρευνηθῆ. Γεγονὸς εἶναι ὅτι ὁ ἴδιος ὑποστήριζε τὴν ἐλληνοβουλγαρική συνεννόησιν καὶ πίστευε ὅτι τὸ σχίσμα ἦταν ἐπιζήμιον γιὰ τὸν ἐλληνισμό. Στὴ λήψη ὁμοῦ ἀποφάσεων δεσμευόταν ἀπὸ τὴ γνώμη τῆς Ἱεράς Συνόδου, πού ἀκολουθοῦσε τὶς ὑποδείξεις τῆς ἐλληνικῆς πρεσβείας στήν Πόλη. Ὅταν τὸ 1910 ὁ Ἰωακείμ πρότεινε τὴν ἄρση τοῦ σχίσματος ἡ Ἱερά Σύνοδος ἀντιτάχθηκε στὴν πρότασή του. Βλ. Ρ. Νίκον, *La renaissance bulgare à Varna et ses environs; le métropolitte Joachim et sa correspondance*, Sofia 1934, σ. 186 (βουλγαρικά).

6. Οἱ ἐκλογὲς γιὰ τὸ πρῶτο Ὀθωμανικὸ κοινοβούλιο ἐγίναν τὸ Νοέμβριον καὶ Δεκέμβριον τοῦ 1908 καὶ ἡ Βουλὴ ἄρχισε τὶς ἐργασίες της στὶς 17 Δεκεμβρίου. Στοὺς 288 βουλευτὲς ὑπῆρχαν 147 Τούρκοι 60 Ἀραβες, 27 Ἀλβανοί, 26 Ἕλληνες, 14 Ἀρμένιοι, 10 Σλάβοι καὶ 4 Ἑβραῖοι. Βλ. F. A h m a d , *The Young Turks*, Oxford 1969, σ. 28 - 29.

νά μελετήσουν ἐνδεχόμενη ἄρση τοῦ σχίσματος, ἀλλὰ ἀποφάσισαν νά ἀναβάλουν τή λύση τοῦ ζητήματος γιά ἀργότερα.

Στά πλαίσια ἐξ ἄλλου τῆς ἑλληνοβουλγαρικῆς πολιτικῆς συνεννοήσεως ἡ Ἑλληνική Κυβέρνηση προσπάθησε νά ἐξασφαλίσῃ τὰ δικαιώματα τῶν ἑλληνικῶν κοινοτήτων τῆς Βουλγαρίας, πού εἶχαν καταπατηθῆ κατά τή διάρκεια τῶν διωγμῶν τοῦ 1906. Ἡ Βουλγαρική Κυβέρνηση ὁμως ζήτησε σάν ἀντάλλαγμα γιά τήν ἀποκατάσταση τῶν δικαιωμάτων τῶν ἑλληνικῶν κοινοτήτων τήν ἄρση τοῦ σχίσματος. Ἡ Ἑλληνική Κυβέρνηση ἀπάντησε ὅτι αὐτό ἀποτελοῦσε ὑπόθεση τοῦ Πατριαρχείου, στό ὁποῖο ἡ Ἑλληνική Κυβέρνηση δέν εἶχε ἀρμοδιότητα νά ἐπεμβαίῃ, καί ἔτσι καμιά πρόοδος δέν συντελέσθηκε ⁷.

Ἐπίσης ἀργότερα, κατά τίς διαπραγματεύσεις γιά τήν ὑπογραφή τῆς ἑλληνοβουλγαρικῆς συμμαχίας, ὁ Βούλγαρος πρῶθυπουργός I. Gueson παραπονέθηκε δριμύτατα στόν Ἑλληνα πρεσβευτή Δ. Πανᾶ ὅτι ἡ Ἑλληνική Κυβέρνηση δέν ἦταν ἐντελῶς ἀνεύθυνη γιά τήν ἐμμονή τοῦ Πατριαρχείου στό ζήτημα τοῦ σχίσματος. Ὁ ἴδιος ὁ Πατριάρχης τὸ εἶχε ὁμολογήσει στόν Ἐξάρχο. Ἡ Ἑλληνική Κυβέρνηση ἐπανέλαβε, χωρίς νά γίνῃ πιστευτή, τήν ἀδυναμία της νά ἐπέμβῃ στό Πατριαρχεῖο καί ὑποστήριξε ὅτι, ὅταν οἱ δύο κυβερνήσεις κατέληγαν σέ συμφωνία, τότε καί οἱ διαπραγματεύσεις μεταξὺ Πατριαρχείου καί Ἐξαρχίας θά εἶχαν μεγαλύτερες πιθανότητες ἐπιτυχίας ⁸.

Ἐκτός ἀπό τή Βουλγαρική Κυβέρνηση τήν ἄρση τοῦ σχίσματος ὑποστήριξε καί ἡ Ρωσία, ἐπιθυμώντας καί αὐτὴ τήν ἑλληνοβουλγαρική συνεννόηση. Γι' αὐτὸ τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1912 ὁ ἀρχιμανδρίτης Μόσχας, εἰσηγούμενος τήν ἄρση τοῦ σχίσματος, ζήτησε νά μάθῃ τίς διαθέσεις τοῦ Πατριαρχείου προκειμένου νά στείλῃ Ρῶσο μεσάζοντα γιά τίς διαπραγματεύσεις. Ἀλλὰ ἡ Ἱερά Σύνοδος, συμεριζόμενη τίς σκέψεις καί ὑποδείξεις τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, τήρησε στάση ἀναβλητικὴ ⁹.

Ἀλλὰ καί κάθε ἀπευθείας προσπάθεια τῆς Ἐξαρχίας γιά προσέγγιση τὸ Πατριαρχεῖο τήν ἀντιμετώπιζε μὲ καχυποψία καί ἀπαντοῦσε, σύμφωνα μὲ τίς ὑποδείξεις τῆς Ἀθήνας, πάντα ἀρνητικά : τὸ πρόβλημα ἦταν δυσχερέστατο καί ἡ στιγμή ἀκατάλληλη γιά τή λύση του, γιατί θά

7. Δ. Πανᾶς (Σόφια) πρὸς Ἱ. Γρυπάρη (Ἀθήνα), ἀρ. 1047, Σόφια 9/22 Αὐγούστου 1911 : ΑΥΕ 1911 Α/9/22176.

8. Δ. Πανᾶς (Σόφια) πρὸς Ἱ. Γρυπάρη (Ἀθήνα), ἡμιεπίσημος, Σόφια 28/12 Μαρτίου 1912· Ἱ. Γρυπάρης (Ἀθήνα) πρὸς Δ. Πανᾶ (Σόφια), σχ. τηλ. Ἀθήνα 2/15 Μαρτίου 1912 : ΑΥΕ 1912 ΑΑΚ, ΙΑ' ἰδ. πρωτ. 9.

9. Ἱ. Ἀλεξανδρόπουλος (Κων/πολη) πρὸς Ἱ. Γρυπάρη (Ἀθήνα), ἀρ. 769, Κων/πολις 16/29 Φεβρουαρίου 1912· ἐσωκλ. Ἰάκωβος Β' Ἀρχιμανδρίτης Μόσχας πρὸς Πατριάρχη, 24/6 Φεβρουαρίου 1912 : ΑΥΕ 1912 ΑΑΚ ΙΑ' Β/35/5535.

ἐπιβράδυνε τὴ λύση ἄλλων ἐπειγόντων θεμάτων¹⁰. Οἱ λόγοι ὁμως ἦταν καθαρὰ ἔθνικοί. Ὁ μὲν Ἐξάρχος ζητοῦσε τὴν ἄρση τοῦ σχίσματος γιὰ νὰ παραμεριστῇ κάθε ἐμπόδιο στὴν ἐπεκτατικὴ πολιτικὴ τῆς Βουλγαρίας στὴ Μακεδονία καὶ στὴ Θράκη, τὸ δὲ Πατριαρχεῖο φοβοῦταν ὅτι ἡ ἄρση ἀκριβῶς τοῦ σχίσματος θὰ προκαλοῦσε σύγχυση στοὺς μακεδονικοὺς πληθυσμοὺς, οἱ ὁποῖοι κάτω ἀπὸ βουλγαρικὴ πίεση θὰ γίνονταν ἐξαρχικοί. Μὲ τὴν ἄρνηση τοῦ Πατριάρχου τὸ ζήτημα τῆς ἐπιρροῆς τῶν δύο ἐκκλησιῶν στὴ Μακεδονία καὶ στὴ Θράκη ἔμεινε μετέωρο.

Τὸ ζήτημα αὐτὸ, ποῦ στὴν οὐσία του ἦταν ἔθνικό, συνδέεται στενὰ μὲ τὸ καίριο ζήτημα τῶν ζωνῶν ἐπιρροῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ Βουλγαρικοῦ κράτους στὴν Εὐρωπαϊκὴ Τουρκία¹¹. Οἱ ἑδαφικὲς τους βλέψεις διέφεραν τόσο πολὺ πού, γιὰ νὰ ἐπιτευχθῇ συμφωνία, ὅταν ὑπογράφηκε ἡ ἑλληνοβουλγαρικὴ συνθήκη συμμαχίας στὶς 30 Μαΐου 1912, παραλείφθηκε ὁλότελα ὁ καθορισμὸς ἑδαφικῶν διεκδικήσεων. Ὅταν λοιπὸν κηρύχθηκε ὁ Βαλκανικὸς πόλεμος στὶς 18 Ὀκτωβρίου 1912, δὲν ὑπῆρχε σχέδιο διακανονισμοῦ οὔτε τῶν ὁρίων τῆς πατριαρχικῆς καὶ τῆς ἐξαρχικῆς ἐπιρροῆς, οὔτε τῶν ἑδαφικῶν διεκδικήσεων τῶν δύο κρατῶν. Ὁ ἑλληνικὸς καὶ ὁ βουλγαρικὸς στρατὸς ἀπέσπασαν ὅσα ἐδάφη μπορούσαν ἀπὸ τὴ διαμελιζόμενη Εὐρωπαϊκὴ Τουρκία. Ἀπὸ ἐκκλησιαστικὴ ἄποψη ἐξ ἄλλου οἱ πληθυσμοὶ τῶν ἐδαφῶν αὐτῶν θὰ ὑπάγονταν τελικὰ στὶς αὐτοκέφαλες ἐκκλησίες τῶν χωρῶν, στὶς ὁποῖες θὰ ἐπιδικάζονταν ἀπὸ τὴ συνθήκη εἰρήνης.

Τὸ Νοέμβριο τοῦ 1912, κάτω ἀπὸ συνθήκες δραματικῆς, ὁ Ἐξάρχος Ἰωσήφ (1877 - 1915)¹² ἀνανέωσε τὸ αἴτημά του γιὰ ἄρση τοῦ σχίσματος. Τὸ ἐπεισόδιο ἔχει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν πολιτικὴ ἱστορία, γιὰτι δείχνει καθαρὰ τὴ στάση τῶν δύο ἐθνοτήτων μπροστὰ σὲ μιὰ ἐνδεχόμενη

10. Βλ. ὑπόμνημα Ἰ. Δραγούμη· ἄν. σημ. 5.

11. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι στὰ 1867, στὶς διαπραγματεύσεις μεταξὺ τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου ΙΣΤ' καὶ τοῦ Ignatiev γιὰ τὴ δημιουργία αὐτοκέφαλης Βουλγαρικῆς ἐκκλησίας προβλέπονταν ἑδαφικὰ ὄρια ἀνάμεσα στὴ Nish, τὸν Εὐξείνιο Πόντο, τὸν Αἴμο καὶ τὸ Δούναβη. Οἱ Βούλγαροι ὁμως ἀπέρριψαν τὰ ὄρια αὐτά· βλ. Stavrianos, ἔνθ' ἄν. σ. 62.

12. Ὁ Ἰωσήφ (1840 - 1915) ὁ δεῦτερος Ἐξάρχος τῆς Βουλγαρικῆς Ἐκκλησίας μετὰ ἀπὸ σπουδὰς στὸ Παρίσι ἄρχισε τὴν καριέρα του σὰν νομικός. Κληρικός ἔγινε στὰ 1872· στὰ 1876 ἔγινε μητροπολίτης Λόφτσε καὶ τὸν ἐπόμενο χρόνο Ἐξάρχος. Ἐγκαταστάθηκε στὴ Φιλιππούπολη ἀπὸ ὅπου διηύθυνε τὰ ἐκκλησιαστικὰ καὶ στὴ Βουλγαρία καὶ στὴν Αὐτοκρατορία. Ἦρθε σὲ συχνὲς συγκρούσεις μὲ τὴ Βουλγαρικὴ Κυβέρνηση, ἰδίως μὲ τὸν Σταμπούλωφ, πάνω στὶς ἐξουσίες τῆς ἐκκλησίας στὴ Βουλγαρία. Ὅταν ξαναγύρισε στὴν Κωνσταντινούπολη ἐπιδίωξε συνεννόηση μὲ τὸν Πατριάρχη. Μετὰ τοὺς βαλκανικοὺς πολέμους, τὸ 1913 ἐγκαταστάθηκε στὴ Σόφια, ὅπου πέθανε τὸ 1915.

ἀκραία λύση τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος μετὴν ἐπικράτηση τῶν βουλγαρικῶν ὄπλων καὶ τὴν κατάληψη τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Στὶς ἀρχὲς Νοεμβρίου ἡ πτώση τῆς Κωνσταντινουπόλεως στὰ χέρια τοῦ βουλγαρικοῦ στρατοῦ φαινόταν ζήτημα ἡμερῶν. Ἡ τουρκικὴ ἀμυντικὴ γραμμὴ στὴ Θράκη κατέρρευε καὶ οἱ Βούλγαροι προχωροῦσαν πρὸς τὴν Τσατάλτζα. Ὁ Φερδινάνδος τῆς Βουλγαρίας ἐβλεπε τὸ ὄνειρό του γιὰ τὴν ἀναβίωση τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας νὰ υλοποιῆται καὶ ἐπιθυμοῦσε νὰ ψαλῆ δοξολογία στὴν Ἁγ. Σοφία¹³.

Οἱ συνθήκες φαίνονταν κατάλληλες γιὰ τὴ διευθέτηση τοῦ σχίσματος. Στὶς ἀρχὲς Νοεμβρίου ὁ Πατριάρχης Ἰωακείμ Γ' ¹⁴ δέχτηκε τὴν ἐπίσκεψη τοῦ γραμματέα τῆς Ρωσικῆς πρεσβείας στὴν Κωνσταντινούπολη, τοῦ ἐπιφορτισμένου μετὰ τὰ ἐκκλησιαστικά, ὁ ὁποῖος ἀφοῦ τοῦ ἐξέθεσε τὰ μέτρα ποῦ θὰ ἔπαιρναν οἱ κυβερνήτες τῶν πλοίων τῶν Δυνάμεων γιὰ νὰ προλάβουν σφαγὲς τῶν χριστιανῶν καὶ νὰ διασώσουν τὸ Πατριαρχεῖο, ἂν οἱ Τοῦρκοι ξεσπάσουν σὲ βιαιότητες, τοῦ εἶπε ὅτι ὁ βουλγαρικὸς στρατὸς ἐπρόκειτο νὰ εἰσέλθῃ στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ νὰ ὀδηγήσῃ τὸν Πατριάρχη στὴν Ἁγία Σοφία γιὰ νὰ ἱερουργήσῃ. Στὴ συνέχεια τοῦ ὑπέδειξε ὅτι μετὴν εὐκαιρία αὐτὴ ἔπρεπε νὰ ἄρῃ τὸ σχίσμα. Στὶς 11 Νοεμβρίου ἔστειλε παρόμοιο μήνυμα στὸν Πατριάρχη καὶ ὁ Ἐξάρχος. Εἶπε στὸν ἀπεσταλμένο τοῦ Ἰωακείμ Ἑλληνα βουλευτὴ Ο. Χωναῖο ὅτι σὲ τρεῖς τέσσερες μέρες ὁ βουλγαρικὸς στρατὸς θὰ ἦταν στὴν Πόλη καὶ θὰ ἤθελε νὰ γίνῃ λειτουργία στὴν Ἁγία Σοφία¹⁵. Ὁ Ἐξάρχος ἀναγνώριζε ὅτι ἡ Κωνσταντινούπολη ἦταν πόλη

13. E. C. H e l m r e i c h, The Diplomacy of the Balkan Wars, 1912 - 1913, New York 1969 (1938) σ. 201.

14. Ὁ Πατριάρχης Ἰωακείμ Γ' (1878 - 84 καὶ 1901 - 1912), ἀπὸ τὶς σημαντικότερες μορφὲς ποῦ ἀνέβηκαν στὸν Πατριαρχικὸ θρόνο ἦταν ἐνεργητικὸς καὶ δραστήριος καὶ ὑποστήριξε μετὰ ζήλο τὴν ὑπόθεση τῆς ὀρθόδοξης ἐκκλησίας καὶ τοῦ ἑλληνισμοῦ σχεδὸν πάντα σὲ σύμπνοια μετὰ τὴν Ἑλληνικὴ Κυβέρνηση. Μητροπολίτης Βάρνας (1864 - 74) καὶ Θεσσαλονίκης (1874 - 78) μετὰ γνώσεις τουρκικῆς, βλαχικῆς καὶ γερμανικῆς, εἶχε ἀγαθὲς σχέσεις μετὰ τὴν Ῥωσικὴ ἐκκλησία χωρὶς ὅμως νὰ παραμελεῖ τὰ ἑλληνικὰ συμφέροντα. Ἐπιχείρησε νὰ διαρρυθμίσῃ καὶ νὰ βελτιώσῃ τὸν ὀρθόδοξο κληρὸ, ἀλλὰ ἡ δεξυτέτα τοῦ χαρακτῆρα του τὸν ἔφερε σὲ σύγκρουση μετὰ μεγάλη μερίδα τῶν κληρικῶν. Τὸ 1884 παραιτήθηκε καὶ ἰδιώτευσε στὸ Bogaz - Kōy τοῦ Βοσπόρου. Στὴ δευτέρη φάση τῆς Πατριαρχείας του ἡ κριτικὴ ἐναντίον του ἦταν ἐντονώτατη. Πέθανε στὶς 13/26 Νοεμβρίου 1912.

15. Τὴν εἴσοδο τοῦ βουλγαρικοῦ στρατοῦ στὴν Πόλη τὴν περίμενε μετὰ συγκίνηση καὶ ὁ Ἰωακείμ Γ'. Δὲν γνωρίζουμε τί σκεφτόταν γιὰ τὶς πολιτικὲς τῆς συνέπειες καὶ γιὰ τὴν τύχη τοῦ Πατριαρχείου στὴν περίπτωση αὐτῆ, ἀλλὰ ἡ μαρτυρία τοῦ Μ. Ι. Γεδεῶν, (Μνεία τῶν πρὸ ἐμοῦ, 1800 - 1863 - 1913, Ἀθήνα 1934 σ. 283) ὅτι ὁ Πατριάρχης δεόταν μετὰ δάκρυα στὰ μάτια «Ἔτι δεόμεθα καὶ ὑπὲρ τοῦ καταξιῶσαι ἡμᾶς Κύριον τὸν Θεὸν ἡμῶν ἱερουργῆσαι ἐν τῇ Ἁγίᾳ Σοφίᾳ», αὐτὸ ὑπο-

κατ' ἐξοχήν ἑλληνική καὶ ὅτι ἔπρεπε ὁ Πατριάρχης νὰ προΐσταται στὴ λειτουργία· γιὰ νὰ μὴ δυσανεστηθῆ ὅμως τὸ βουλγαρικό Ἔθνος μὲ τὸν παραγκωνισμό τοῦ Ἐξάρχου, θὰ ἐπιθυμοῦσε νὰ διαρρυθμισθῆ τὸ ζήτημα τοῦ σχίσματος γιὰ νὰ μπορέσῃ νὰ συμμετάσχῃ καὶ αὐτὸς στὴ λειτουργία. Ὁ Χωναῖος ἀπάντησε ὅτι ἡ ἄρση τοῦ σχίσματος θὰ ἀπαιτοῦσε χρόνο, ἀλλὰ θὰ μποροῦσε νὰ παρευρεθῆ ὁ Ἐξάρχος χωρὶς νὰ συμπράξῃ. Ὁ Ἰωσήφ ὅμως ἐπέμεινε καὶ ὑπέδειξε ὅτι ἦταν διατεθειμένος νὰ μεταβῆ μὲ τὴν Ἱερὰ Σύνοδο τῆς Ἐξαρχίας στὸν Πατριάρχη λίγο πρὶν ἀπὸ τὴ λειτουργία καὶ νὰ ζητήσῃ προφορική ἢ ἔγγραφη συγγνώμη, πράγμα ποῦ θὰ ἄρκοῦσε. Τὴν ἴδια μέρα ὁ Πατριάρχης ἔφερε τὴν πρόταση τοῦ Ρώσου γραμματέα στὴν Ἱερὰ Σύνοδο, ποῦ ἀποφάσισε νὰ ἀναβάλῃ τὴν ἄρση τοῦ σχίσματος καὶ νὰ ἐνεργήσῃ στὸ μέλλον ἀνάλογα μὲ τὴν ἐξέλιξη τῶν πραγμάτων¹⁶.

Οἱ ὁδηγίες τῶν Ἀθηνῶν πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολη, διατυπωμένες ἀπὸ τὸν Ὑπουργὸ Ἐξωτερικῶν Λ. Κορομηλά¹⁷, ἦταν κατηγορηματικές: Ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνηση ἦταν σύμφωνη μὲ τὸν Πατριάρχη σχετικὰ μὲ τὴν ἄρση τοῦ σχίσματος. Ἀναφορικὰ ὅμως μὲ τὴν ἀπαίτηση τοῦ Ἐξάρχου νὰ συμπράξῃ στὴ λειτουργία, ἔπρεπε νὰ προσέξῃ ἰδιαίτερα ὁ Πατριάρχης νὰ ἀποφύγῃ κάθε συμβιβασμὸ ποῦ θὰ μποροῦσε νὰ θεωρηθῆ σὰν *de facto* ἀναγνώριση δικαιωμάτων στὴν Ἐξαρχία. Μόνο ὁ Πατριάρχης, σὰν ἐπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ καθαρῶν τὸ ναό. Θὰ ἦταν προτιμότερο, συνεχίζει ὁ Κορομηλᾶς, νὰ μποῦν οἱ ἐξαρχικοὶ μὲ τὴ βία στὸ ναό, παρὰ νὰ τοὺς ἐπιτραπῆ ἢ εἴσοδος μετὰ

δηλώνει. Ὁ Ἰωακείμ ἦταν ἔνθερος ὁπαδὸς τῆς ἑλληνοβουλγαρικῆς φιλίας καὶ ὁ θάνατός του θεωρήθηκε ἀπὸ τοὺς ἐξαρχικοὺς σὰν μεγάλη ἀπώλεια. (Βλ. Ρ. Νικόν, ἔνθ' ἄν.).

16. Ἄ. Τζαννέτος (Κωνσταντῆ) πρὸς Λ. Κορομηλᾶ (Ἀθήνα), τηλ. Κωνσταντῆ 31/13 Νοεμβρίου 1912· μεταβιβάζει τηλ. Ε. Κανελλόπουλου (Κων/πολη) πρὸς Λ. Κορομηλᾶ, Κων/πολις 29/12 Νοεμβρίου 1912 : ΑΥΕ 1912 ΑΑΚ Γ' Α/5/33323.

17. Ὁ Λάμπρος Κορομηλᾶς (1854 - 1923) μετὰ ἀπὸ φυσικομαθηματικὲς καὶ πολιτικὲς σπουδὲς στὴ Γερμανία καὶ στὴ Γαλλία ἐγίνε στὴν Ἀθήνα Διευθυντὴς τοῦ Ἐθνικοῦ Τυπογραφείου, Γεν. Γραμματέας τοῦ Ὑπουργείου Οἰκονομικῶν· γιὰ ἓνα διάστημα μέχρι τὸ 1888 δημοσιογράφησε. Ἀφοῦ πῆγε στὴν Κωνσταντινούπολη, ἔμαθε τουρκικὰ καὶ μελέτησε τὴν Ὀθωμανικὴ διοίκηση, διορίσθηκε Γεν. Πρόξενος στὴ Θεσσαλονίκη τὸ 1904. Στὴ πρώτη αὐτῆ θέσῃ τῆς διπλωματικῆς του καριέρας ἀναδείχθηκε σὰν σημαντικὸς παράγων τοῦ Μακεδονικοῦ ἀγῶνα. Τὸ 1907 ἐγίνε πρεσβευτὴς στὴ Washington ἀπ' ὅπου γύρισε τὸ 1910 καὶ ἀνέλαβε τὸ Ὑπουργεῖο Οἰκονομικῶν στὴν Κυβέρνηση Βενιζέλου, θέση στὴν ὁποία διέπρεψε. Στὴν κρίσιμη περίοδο ἀπὸ τὸ Μάιο 1912 ὡς τὸν Αὐγούστο 1913 ἦταν Ὑπουργὸς Ἐξωτερικῶν. Ἀπὸ τὸ 1913 ὡς τὸ 1920 ἦταν Πρεσβευτὴς στὴ Ρώμη. Ἀφοῦ παραιτήθηκε πῆγε στὴν Washington ὅπου πέθανε τὸ 1923.

ἀπὸ διακανονισμό πού θὰ τοὺς ἀναγνώριζε δικαιώματα. Ἄν πάλι ὁ Πατριάρχης δὲν μπορούσε νὰ ἀποφύγη τὸν καθαγιασμό, καταλήγει ὁ Κορομηλάς, καὶ ἂν ὁ Ἐξάρχος, μὲ τὴν ὑποστήριξη τῶν βουλγαρικῶν ὄπλων, ἐπέμενε νὰ συμπράξῃ, θὰ ἦταν σκόπιμο νὰ προσκληθοῦν γιὰ νὰ συμπράξουν καὶ ὄλοι οἱ προϊστάμενοι τῶν Ὁρθοδόξων ἐκκλησιῶν πού βρίσκονταν στὴν Κωνσταντινούπολη¹⁸. Οἱ ὁδηγίες ὅμως αὐτές ἔφθασαν στὸν Ἕλληνα ἀντιπρόσωπο στὴν Πόλη Εὐθ. Κανελλόπουλο καθυστερημένα, στίς 5/18 Νοεμβρίου¹⁹. Γι' αὐτὸ στίς μέρες πού προηγήθηκαν οἱ διαπραγματεύσεις μὲ τὸν Ἐξάρχο συνεχίσθηκαν κατὰ τὴν κρίση τοῦ Πατριάρχῃ Ἰωακείμ Γ'. Ὁ Πατριάρχης ἀπέριψε τὴν αἴτηση τοῦ Ἐξάρχου νὰ συμπράξῃ στὴ λειτουργία ἀφοῦ προηγουμένως ζητήση συγγνώμη. Ὁ Ἰωακείμ δεχόταν νὰ τοῦ στείλῃ ὁ Ἐξάρχος λίγο πρὶν ἀπὸ τὴ λειτουργία ἐπιστολή, μὲ τὴν ὁποία νὰ ζητῆ νὰ παρακολουθήσῃ τὸν Πατριάρχη στὸ ναὸ καὶ νὰ μείνῃ γιὰ ἀργότερα ἢ ἐπίλυση τοῦ ζητήματος²⁰. Ὁ Ἐξάρχος ὅμως ἐπέμενε νὰ συμμετάσχῃ στὴ λειτουργία. Ὁ διερμηνέας τῆς Βουλγαρικῆς πρεσβείας ἐπεσήμανε στὸν Κανελλόπουλο ὅτι ὑπῆρχε κίνδυνος νὰ μεταβῆ ὁ Ἐξάρχος νὰ ἱερουργήσῃ μόνος του, ἂν δὲν ἐπερχόταν συνεννόηση μεταξὺ τῶν δύο ἐκκλησιῶν. Στὴν ἀμηχανία του ὁ Πατριάρχης ζήτησε τὴ συμβουλή τοῦ Κανελλόπουλου, πού, μὴ ἔχοντας λάβει ἀκόμα ὁδηγίες ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, τοῦ συνέστησε νὰ μὴ πάρῃ ἄμεση ἢ ἔμμεση ἀπόφαση γιὰ τὴν ἄρση τοῦ σχίσματος, πρὶν νὰ διασαφηνισθοῦν τὰ ἐκκρεμῆ ζητήματα : ποιά δηλαδὴ θὰ ἦταν ἡ θέση τοῦ Ἐξάρχου μετὰ τὴν εἰρήνη; θὰ ἰδρυσόταν αὐτοκέφαλη Βουλγαρικὴ Ἐκκλησία; καὶ πῶς θὰ ρυθμιζόταν ἡ θέση τῶν μητροπολιτῶν στίς ἐπαρχίες πού, κατὰ τὴν ἐπικείμενη συνθήκη εἰρήνης, ἐπρόκειτο νὰ ἀποσπασθοῦν ἀπὸ τὴν Ὁθωμανικὴ Αὐτοκρατορία; Ἄν ὁ Πατριάρχης προχωροῦσε σὲ ἄρση τοῦ σχίσματος, πρὶν διακανονισθοῦν τὰ βασικὰ αὐτὰ θέματα, δὲν θὰ τοῦ ἀπέμενε κανένα ὄπλο γιὰ νὰ διεκδικήσῃ τὰ δικαιώματα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου στίς βουλγαροκρατούμενες περιοχές²¹.

18. Λ. Κορομηλάς (Ἀθήνα) πρὸς Ἀ. Τζαννέτο (Κωνσταντζα) γιὰ Κανελλόπουλο (Κων/πολη), ἐπεῖγον τηλ. Ἀθῆναι 1/14 Νοεμβρίου 1912 : ΑΥΕ 1912 ΑΑΚ Γ' Α/5/33323.

19. Ἀ. Τζαννέτος πρὸς Λ. Κορομηλά, τηλ. Κωνσταντζα 7/20 Νοεμβρίου 1912· μεταβιβάζει τηλ. Ε. Κανελλόπουλου πρὸς Λ. Κορομηλά, Κων/πολις 5/18 Νοεμβρίου 1912 : αὐτόθι ΑΑΚ Γ' Α/5/33913.

20. Ἀ. Τζαννέτος πρὸς Λ. Κορομηλά, τηλ. Κωνσταντζα 2/15 Νοεμβρίου 1912· μεταβιβάζει τηλ. Ε. Κανελλόπουλου πρὸς Λ. Κορομηλά, Κων/πολις 31/13 Νοεμβρίου 1912 : αὐτόθι ΑΑΚ Γ' Α/5/33368.

21. Ἀ. Τζαννέτος πρὸς Λ. Κορομηλά, τηλ. Κωνσταντζα 4/17 Νοεμβρίου 1912· μεταβιβάζει τηλ. Ε. Κανελλόπουλου πρὸς Λ. Κορομηλά, Κων/πολις 3/16 Νοεμβρίου 1912 : αὐτόθι ΑΑΚ Γ' Α/5/33636.

Ὁ Ἐξάρχος Ἰωσήφ ἔφτασε καὶ αὐτὸς ἀπὸ τῆ σκοπιά του σὲ παρόμοιο συμπέρασμα. Κατάλαβε ὅτι ἡ βουλγαρική εἴσοδος στὴν Κωνσταντινούπολη δὲν ἦταν πιά δυνατή. Ἡ Ρωσία μὴνυσε στὴ Βουλγαρική Κυβέρνηση καὶ στὴν Ἐξαρχία ὅτι, καὶ ἂν ἀκόμη οἱ Βούλγαροι κατόρθωναν νὰ πάρουν τὴν Πόλη, ἡ παραμονή τους θὰ ἦταν προσωρινή, γιατί εἶχε ἀποφασισθῆ ὅτι ἡ Κωνσταντινούπολη θὰ παρέμενε τουρκική²². Τὸ ζήτημα ἔκρινε τελεσίδικα ἡ ἦττα τοῦ βουλγαρικοῦ στρατοῦ στὴ μάχη τῆς Τσατάλτζας, στίς 18 μὲ 21 Νοεμβρίου. Λίγες μέρες πρὶν ὁ Ἐξάρχος εἶχε δηλώσει στὸ Πατριαρχεῖο ὅτι οἱ διαφιλονεικούμενες περιοχὲς θὰ διανέμονταν ἀνάμεσα στίς δύο χῶρες μετὰ τὸ τέλος τοῦ πολέμου, ἄρα θὰ ὑπάγονταν καὶ στίς ἐκκλησίες τῶν χωρῶν αὐτῶν. Τὸ ζήτημα τῆς πολιτικῆς ἐπιρροῆς θὰ λυνόταν ἔτσι, ἐπομένως ὁ ἴδιος ὁ Ἐξάρχος δὲν θὰ εἶχε λόγο ὑπάρξεως στὴν Αὐτοκρατορία καὶ ἡ τυπικὴ πιά ἄρση τοῦ σχίσματος θὰ εἶχε δευτερεύουσα σημασία²³.

Πραγματικὰ ὁ Ἰωσήφ ἀποσύρθηκε στὴ Σόφια καὶ ἡ Βουλγαρική Κυβέρνηση ἔπαυσε πιά νὰ ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴν ἄρση τοῦ σχίσματος. Στὴ συνδιάσκεψη τοῦ Βουκουρεστίου μετὰ τὴν ἦττα τῆς Βουλγαρίας στὸ Β' Βαλκανικὸ πόλεμο ἡ ἑλληνικὴ ἀντιπροσωπεῖα πρότεινε τὴν προσωρινὴ λύση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ προβλήματος στίς προσαρτημένες περιοχὲς μὲ βάση τὸ ἐκκλησιαστικὸ status quo καὶ στὴ συνέχεια τὴν ἀνάληψη διαπραγματεύσεων γιὰ τὸν ὀριστικὸ διακανονισμὸ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ὄργανισμοῦ. Ἡ βουλγαρική ὁμως ἀντιπροσωπεῖα δὲν ἔκρινε τὴ στιγμὴ κατάλληλη καὶ τὸ ζήτημα ἔμεινε ἄλυτο²⁴.

Ἡ συνθήκη τοῦ Βουκουρεστίου ἐπέβαλε στὴ Βουλγαρία τοὺς ὅρους τῶν νικητῶν. Τοὺς ὅρους αὐτοὺς ἡ νέα αὐστρόφιλη Βουλγαρική Κυβέρνηση²⁵ ἔθεσε σὰν σκοπὸ νὰ ἀνατρέψει, πρῶτα μὲ τὴν προσπάθεια νὰ ἐπιτύχη ἀναθεώρηση τῆς συνθήκης καὶ ἀργότερα μὲ τὴ σύμπραξη τῆς Τουρκίας καὶ τῆς Τριπλῆς Συμμαχίας στὸν Α' Παγκόσμιον Πόλεμο. Γιὰ πολλὰ λοιπὸν χρόνια ἡ πολιτικὴ τῆς ἑλληνοβουλγαρικῆς προσεγγίσεως ἐγκατα-

22. Ἄ. Τζαννέτος πρὸς Α. Κορομηλά, τηλ. Κωνσταντζα 7/20 Νοεμβρίου 1912· μεταβιβάζει τηλ. Ε. Κανελλόπουλου πρὸς Α. Κορομηλά, Κων/πολις 5/18 Νοεμβρίου 1912 : αὐτόθι ΑΑΚ Ι' Α/5/33913· Ε. C. Helmreich, ἔνθ' ἄν. σ. 201.

23. Ἄ. Τζαννέτος πρὸς Α. Κορομηλά, τηλ. Κωνσταντζα 4/17 Νοεμβρίου 1912· μεταβιβάζει τηλ. Ε. Κανελλόπουλου πρὸς Α. Κορομηλά, Κων/πολις 3/16 Νοεμβρίου 1912 : ΑΥΕ 1912 ΑΑΚ Ι' Α/5/33607.

24. Πρακτικὰ συνδιασκέψεως Βουκουρεστίου· Πρακτικὸ συνεδριάσεως ἀρ. 10. FO. 371/1836 , 37370/31950/12/44.

25. Τίς ρωσόφιλες κυβερνήσεις τοῦ Gueson καὶ τοῦ Danev διαδέχθηκε στίς 17 Ἰουλίου 1913 ἡ αὐστρόφιλη τοῦ Radoslanov, ποὺ ἔμεινε στὴν ἐξουσία μέχρι τὸν Ἰούνιο τοῦ 1918.

λείφθηκε καὶ μαζί με αὐτὴν κάθε προσπάθεια γιὰ τὴν ἄρση τοῦ σχίσματος. Μόλις στὰ 1930 - 34 μετὰ τὴν εὐκαιρία τῆς νέας συνεννοήσεως τῶν Βαλκανικῶν Κρατῶν ἀνανεώθηκε ἡ προσπάθεια αὐτὴ χωρὶς ὅμως ἀποτέλεσμα. Ἡ τύχη τῆς ἄρσεως τοῦ σχίσματος ἀκολούθησε σὲ γενικὲς γραμμὲς τὶς διακυμάνσεις τῶν ἑλληνοβουλγαρικῶν σχέσεων κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ μεσοπολέμου. Ἀμοιβαία δυσπιστία ἐμπόδιζε τὴν πραγματοποίησή της. Τελικὰ ἡ ἄρση ἐπιτεύχθηκε μόλις τὸ Φεβρουάριο τοῦ 1945, ὅταν ἡ Βουλγαρικὴ Ἐκκλησία εἶχε πιά πάψει νὰ εἶναι φορέας ἐθνικῆς πολιτικῆς ²⁶.

26. Γιὰ τὶς σχετικὲς διαπραγματεύσεις βλ. Β. Μουστάκη, «Βουλγαρικὴ Ἐκκλησία», *Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία*, τ. Γ' σ. 1019 καὶ Γ. Κογιόρη, *Ἡ ἄρσις τοῦ Βουλγαρικοῦ σχίσματος*, Ἀθῆναι 1958.